

Berlász Melinda (közr.), Biró Viola, Ozsvárt Viktória (a közr. munkatársai): *Lajtha László írásai I-II.*

Riskó Kata könyvbemutató előadása. Elhangzott 2022. november 24-én, a BTK Néprajztudományi Intézetében rendezett könyvbemutatón.

Lajtha László válogatott írásainak Berlász Melinda szerkesztésében 1992-ben megjelent kötetét így üdvözölte a *Tiszatáj* hasábjain az egykori Lajtha-tanítvány Vikár László: „Jóllehet, a születése századik évfordulójának évében rendezett előadások, hangversenyek, megemlékezések, vetélkedők és rádióműsorok, valamint a róla szóló vagy vele kapcsolatos cikkek, tanulmányok egész sora sokat törlesztett már a régi adósságból, legtöbbit talán mégis írásainak a közelmúltban megjelent első kötete segíthet abban, hogy mindjobban megismerjük Lajtha Lászlót, a XX. századi magyar szellemi élet kimagasló egyéniségét, a Francia Tudományos Akadémia tagját.¹ Amit más mondott, illetve írt róla, az lehet igaz és szép, elgondolkodtató vagy munkára serkentő, de amikor ő nyilatkozott és írt önmagáról, amikor gondolatait ő fűzte szoros egységbe, amikor mint kiváló tudós, ő világított rá a magyar népzene még homályban maradt területeire, és amikor mint zeneszerző-kortárs vagy barát, ő szólt Bartók Béláról, Claude Debussyról, Vaughan Williamsről, akkor mindenki másnál többet nyújtott és hitelesebb képet adott saját magáról, Lajtha Lászlóról is.”²

Mennyivel inkább így érezhet az olvasó, amikor kezébe veszi Lajtha ma ismert összes, a nyilvánosságnak szánt – publikált vagy kéziratban maradt – írásának kritikai kiadását! 1992-ben egy több, mint tíz éves kutatási periódus lezárásaként született meg a *Lajtha László összegyűjtött írásai I.* címet viselő, ötvenöt írást tartalmazó kötet, amely első válogatásként arányos körképet igyekezett adni az életműről. Lajtha tudományos érdeklődését tükröző írásai mellett helyet kaptak benne más zeneszerzőkről, kortársakról, zenei közéletéről, illetve saját pályájáról szóló, esetenként személyes megnyilvánulásai is. Már az akkori terv is teljeskörű kiadást célzott, megvalósítására azonban még nem volt lehetőség. A kötet kereskedelmi forgalomban ma már nehezen hozzáférhető, de nemcsak ez indokolta azt, hogy Lajtha írásai majd harminc év múltán az akkor publikáltak újraközlésével együtt jelenjenek meg. A közreadó Berlász Melinda és munkatársai, Biró Viola és Ozsvárt Viktória szerkesztésében, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Rózsavölgyi és Társa kiadásában 2021-ben megjelent két kötetben Lajtha írásait egységes koncepció szerint ismerheti meg az olvasó.

Mintegy száz írásról van szó, terjedelmük azonban még nagyobb arányban felülmúlja a korábbi ötvenötét. Újdonságait elsősorban kéziratban maradt – egyes esetekben a forráskutatás óta már elveszett – fogalmazványok, bizonyos idegen nyelvű és magyar fordításban eddig nem elérhető cikkek, valamint fiatalkori zenekritikák jelentik. Egy részüket Lajtha-kutatók egy-egy közleményben már közreadták, mások lényegében ismeretlenek voltak a tudományos nyilvánosság számára. Ebben a kiadásban volt lehetőség újra publikálni továbbá kézikönyvekben, illetve a második világháború utáni népzenei monográfiák bevezetőjeként megjelent, esetenként számos kottával illusztrált terjedelmes tanulmányokat. Ezek a népzene-kutatás számára az eredeti kötetekből ismertek voltak, de annak, hogy most egy

¹ Helyesen: a Francia Szépművészeti Akadémia tagját.

² Vikár László: „Lajtha László emlékezete. Összegyűjtött írásainak megjelenése alkalmából.” *Tiszatáj* 48/3 (1994. március), 89–93., 89. Online elérés: http://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/15568/1/tiszataj_1994_003_089-093.pdf

kiadványban olvashatók, az összkiadás tényén túlmutató jelentőséget ad Lajtha globális szemlélete. Lajtha, aki közel négy évtizeden át volt a Nemzeti, illetve későbbi nevén Néprajzi Múzeum munkatársa, e munkakörében egyaránt vizsgálta a népzene, néptánc különböző jelenségeit, ezek néprajzi vonatkozásait, továbbá népi és nem népi hangszerek történetét. Eredményei elválaszthatatlanul összekapcsolódnak írásaiban, legyenek azok elsősorban tudományos jellegűek, népszerűsítő célúak vagy közéletiek. Érdeklődése a kultúra minden részletére kiterjedt. A népzene és néptánc kapcsán kitért a jelenségek néprajzi háttérére, zenei vagy táncvonatkozás nélküli szokásleírást és elbeszélést is közölt, és különösen érdekelték a határterületek, mint a dalolt balladához kapcsolt prózai mese, a zenés elbeszélés, vagy a népszokások rituális mozdulatelemei, amelyeket a tánc hagyomány részeként tárgyalt. A társadalom minden rétegének meglátta szerepét a sajátos és változatos magyar kultúra létrejöttében; helye volt ebben a falusi és városi cigányzenésznek ugyanúgy, mint az „úri” táncoknak vagy a népekeknek, ősi örökségnek és különböző korok európai hatásainak. Többször megfogalmazta a népkultúra, illetve általában a kultúra egységét. Egy feltehetően az 1940-es évekből származó kézirat fogalmazvány-vázlatában például így írt: a hangosfilm általa sokszor szorgalmazott használatával lehetővé válna „végre a szét daraboló, részleteket gyűjtő és kutató módszerek helyett, anyagában legalább visszaállítani a tudományos specializálódás közben elvesztett nagy egységet. Nincs népzene külön. Semmi sincs külön. Minden együtt él.”

A *Lajtha László írásai I-II.* című kritikai kiadás az 1992-es válogatáshoz hasonlóan az életmű legfontosabb témái alapján rendezi az anyagot. A tematikus egységeken belül elsősorban a történeti sorrend, illetve a népzenei írások esetében a publikálás tényének kérdése érvényesül. Berlász Melinda előszava a forráshelyzetten és a kiadás történetén túl a közreadás tematikus egységein keresztül mutatja be az írásokat. Az időrendi tájékozódást a második kötet végén közölt kronologikus jegyzék, a szövegekben említett személynevek keresését a névmutató segíti. Az egyes tanulmányok után közreadói jegyzetek tüntetik fel a szöveg forrásait és kiadási adatait, fordítójának nevét, és ha szükséges, hosszabb jegyzetanyag tárja fel keletkezési körülményeit, jelentőségét, a szövegváltozatok eltéréseit, továbbá Lajtha utalásainak magyarázatait, az általa esetleg tévesen megadott információk pontosításait, idegennyelvű szövegek esetén a problematikus kifejezések eredetijét.

Az írások többsége, mintegy négyötöde publikált mű, egyötödük kézirat fogalmazványból ismert. Mindegyik jellemzője a közlékeny, beszédszerű stílus, amelyre Vikár szavai is utalnak, s amely ténylegesen a szabad szóbeli közlésből ered, hiszen Lajtha írásbeli fogalmazványainak nagy része diktálással született. Ez a szóbeliség tudományos témájú publikációinak is része, a szerző csak kivételes esetben tüntetett fel hivatkozásokat, noha állításai a szakirodalom széles körű ismeretére támaszkodnak. Vikár szerint írásai híven tükrözik hétköznapi beszédmódját: „Az odaillő szavak pontos kiválasztása, a mondatok hibátlan szerkesztése, ugyanakkor a közérthetőség és a könnyedség, valamint a szép, szellemes metaforák Lajtha írásainak mindenkori velejárói.”³

A szövegek legnagyobb része népzenei vonatkozású. Két rövid önéletrajzot leszámítva a népzene kutatáshoz kapcsolódó tanulmányok, cikkek, bibliográfiák, továbbá kéziratban maradt előadásszövegek töltik meg az első kötetet. Népzenei témájú a második kötet függelékeként közölt, a korabeli sajtóból ismert két megnyilatkozása és már említett fogalmazvány-vázlata is.

³ Vikár i.m., 91.

Egy részüket a magyar népzeneről, illetve a néphagyomány természetéről átfogó képet adni kívánó, részben idegen nyelvű előadások, cikkek alkotják. Lajtha sokszor említett témája emellett a gépi hang- és filmfelvétel szükségessége. Magyar fordításban először olvasható francia nyelvű munkái közül fontos a Népszövetség 1939-es kiadványa számára összeállított fejezet, amely egy bevezető áttekintés mellett a magyar népzenei gyűjtemények, kiadványok, tanulmányok jegyzékével számol be a magyar népzene kutatás akkori helyzetéről.

A két világháború közötti népzenei, néprajzi cikkek, kéziratban maradt előadások révén betekintést nyerhetünk a Lajthához és a Néprajzi Múzeumhoz kötődő, mind több fiatal a népzene kutatásba vonó műhelymunkába. A mai eseményen külön bemutatandó sirató-tanulmány mellett különösen jelentős ilyen szempontból az 1928-ban keletkezett, Kodály megjegyzéseivel ellátott, eddig kiadatlan, terjedelmes és átfogó előadás-szöveg a magyar népzeneről. Lajtha írásait Kodály ikonikussá vált tanulmányai, köztük a magyar népzeneről közölt óvatos és megfontolt összefoglalása mellé téve a kor kérdéseire, vitáira is következtethetünk. Kodály aligha érthetett egyet a Basa Pista nótájának pontosan 1657-re való datálásával, s talán Lajthának is szólva hangsúlyozta *A Magyarság Néprajzában* közölt tanulmányában, hogy dallamösszevetéseiben nem egyes motívumokat vagy sorokat, hanem egész szerkezeteket állított egymás mellé, amelyek egyezése már nem lehet a véletlen műve.⁴ Lajtha többször említette ugyanis a gregorián motívumok népzenei jelenlétét, és a népi díszítőművészet mintájára szorgalmazta egy motívumtár létrehozását. Ugyanígy az „egyházi hangnemek”-nek nevezett modális hangsorok népi használatára vonatkozó soraira is utalhat Kodály megjegyzése, miszerint „a nép csak dallamokat vehetett át, nem pedig egyházi hangnemeket.”⁵ Lajtha számos új gondolatot vetett fel, s bizonyos kérdéseket más hangsúllyal fejtett ki. Már a húszas évek végén fontos témája a népzene történeti rétegződése, az egymás mellett fennmaradó stílusrétegek folytonos egymásra hatása, valamint a magyar zenetörténetnek a népi hagyományból leszűrhető emlékei. Az ősi keleti múlt mellett mindig kiemelte az európai hatások és kapcsolatok szerepét. Kutatótársaival együtt továbbgondolandónak tekintette Bartók népdalrendjét, vizsgálták az újabb kori dallamtípusok rokonságát, az egyházi népénekeket. Sokirányú érdeklődése, vitakészsége bizonyára ösztönzően hatott a mellette dolgozó fiatal kutatókra. Írásaiból megtudhatunk valamit arról is, milyen népzene-képet közvetített néprajzkutató kollégái felé akár a közös gyűjtések, akár a Néprajzi Társaságban tartott előadások, akár a múzeumi munka során.

A népzenei tematikát folytatja az írások második kötete a magyar néptáncról szóló művekkel. A magyar népi tánc tudományos kutatásában úttörő Lajtha rövidebb cikkei, előadásai mellett Gönyey Sándorral közös, *A Magyarság Néprajzába* írt nagyszabású összefoglalása is szerepel. Mint ismert, ez Kodály önálló kötetként is kiadott népzenei fejezetét követte, terjedelmében hasonló ahhoz, és szintén a vizsgált hagyomány természetének és történeti rétegződésének alapvető leírása. Ebben részletesen kibontakozhatnak azok a gondolatok – például bizonyos ősi rítus-elemek felfedezése a gyermekjátékokban –, amelyek a rövidebb szövegekben csak utalások maradhattak. A tanulmány a Néprajzi Múzeum eredeti fotóinak kiváló minőségű újraközlésével együtt érhető el. Először jelenik meg továbbá magyarul egy 1941-ben francia nyelven publikált cikk a magyar táncról, amely szintén átfogó képet nyújt, de egészen más

⁴ Kodály Zoltán: „Zene.” In N. Bartha Károly et. al.: *A magyarság szellemi néprajza 2.* (A magyarság néprajza 4.). (Budapest: Királyi Magyar egyetemi Nyomda, 1937), 9–84., 51. Online elérés:

https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarsagNeprajza_04/?pg=0&layout=s A tanulmány *A magyar népzene* címmel önállóan is megjelent.

⁵ I.m., 47.

nézőpontból: a történetiség helyett azokra a jelenségekre fókuszál, amelyeken keresztül megragadható a magyar néptánc nyugat-európai tánckultúrákkal való rokonsága, illetve azoktól való különbözősége. Ilyenek a gyermekjátékok és női körtáncok ősi vonásai, a népszokások mozdulatai, a tánchoz tartozó tárgyak – kendő, sarkantyú, bot – használata. Végül Lajtha a testtartásban és az individuális jellegben mutat rá a legfontosabb magyar sajátosságokra.

A „Hangszertörténet, zenei ikonográfia” című negyedik fejezet az egyetlen, amelynek hat tanulmánya már az 1992-es gyűjteményben jelen volt. Az eredetileg a szerző múzeumi feladatköréhez kapcsolódó – például a gyűjtemény különösen értékes darabjait bemutató –, majd népzenei kutatásait gazdagító írások a számos illusztráció jó minőségű másolataival együtt olvashatók. Tizenhat új cikket hoz a zenei publicisztikát tartalmazó ötödik egység. Különleges ezek között egy a 14-15. század fordulójára datált kéziratban fennmaradt Szent Erzsébet-himnusz zenei ismertetése, amire a forrást és a himnusz szövegét bemutató társszerző, Varjú Elemér mint a Nemzeti Múzeum irodalomtörténésze kérhette föl Lajthát. A gregorián dallampárhuzamaival együtt vizsgált dallamot Rajeczky Benjamin későbbi újraközlése közvetítette a gregoriánkutatás számára.

A többi közlemény különböző, általában alkalmi jellegű publicisztika, melyekből a komponista és zenepedagógus véleményalkotásával ismerkedhetünk meg. Sárosi Bálintnak az előszóban idézett lektori jelentése szerint Lajtha „műveltségére, eleganciájára, szellemességére, zeneszerzői modernségére és eredetiségére” leginkább ezekből következtethetünk. A korábbi válogatásban nem szereplő cikkek jelentős részét teszik ki Lajtha fiatalkori, itt külön csoportba sorolt zenekritikái, olvashatók továbbá kortársakról fogalmazott nekrológjai, más zeneszerzőkről írt személyes hangú, e szerzőket és zenéjüket az olvasóhoz közelebb hozni kívánó írásai. Új közöttük egy Mozartról szóló, a szöveget 2004-ben először közreadó Solymosi Tari Emőke megfogalmazása szerint inkább hangulatteremtő előadás, amely különösen empátikusan szól a gyermek Mozartról, és – az akkori ismeretek alapján – hitelesebb képet próbál vázolni a romantika kora óta idealizált komponistáról.

A vegyes publicisztikák egyik csoportjaként körvonalazódik Lajthának a *Protestáns Szemlébe* írt néhány cikke. Presbiteri tisztséget viselő reformátusként, a Kálvin téri gyülekezet kórusának karnagyaként Lajtha megszólalt a református egyházzenei élet kérdéseiben, és a régi és új felé egyaránt nyitott, hitelességre törekvő egyházzenei reformokat szorgalmazta. Olykor zenekritikát vagy könyvrecenziót is írt a lapba, amik kapcsán hangsúlyozottan kitért a református közéletet érdeklő témákra, mint Bach zenéjének előadása, a régi orgonák megbecsülése, vagy a templomi hímzések öröksége. Hitéről tesz bizonyosságot a hatodik fejezetben közölt személyes vonatkozású szövegek egyikében, a „Konfirmál a fiam” című írásában. E fejezet értékes újdonsága továbbá két, baráti körben elhangzott, közvetlen hangú, sőt humoros zenetörténeti-zeneesztétikai előadása a művészetről és a romantikáról.

Közreadó fáradozásait kevés nagyobb elismerés érheti, mint amit Vikár írt az írások első válogatása kapcsán: Lajtháról „amíg itt élt közöttünk, kevesebbet tudtunk meg, mint most, harminc évvel a halála után.” S az újonnan megjelent összkiadásra is igaz, hogy „a kötetet olvasva egyre közelebb kerülünk Lajtha Lászlóhoz, ám ugyanakkor egyre növekvő érdeklődéssel kérdezzük: ki is volt hát ez a páratlan, rendkívüli, saját szavaival élve »szabálytalan« ember?”⁶

⁶ Vikár i.m., 89.